

6389

29182 Est-A



## Den svenska tiden i estnisk historieforskning 1934—1938

av

Leida Loone.

Den svenska tiden i Estlands historia har alltid intresserat de estniska historikerna. Även under åren 1934—38 har en rad forskare sysslat med denna period, och en mängd arbeten, som belysa de politiska, sociala och kulturella förhållandena under den svenska tiden, ha sett dagen.

Man har numera tagit avstånd från den överdrivna idealisering av den svenska tiden, som utmärkte den äldre historieforskningen (jfr. E. Blumfeldt, *Den svenska tiden i estnisk historieforskning*, Svio-Estonica 1934). Hithörande problem behandlas nu förutsättningslöst och med en helt annan vetenskaplig akribi och sakkunskap. En rad arbeten, som basera sig på grundliga arkivundersökningar, vidgar vår förståelse för den svenska tiden och sätter oss i stånd att uppskatta den till dess rätta värde.

Intressant är att det stora flertalet av de under de senaste fyra åren utkomna arbeten, som behandla den svenska tiden, huvudsakligen uppehåller sig vid de ekonomiska och kulturella förhållandena, medan den politiska historien ägnats mindre uppmärksamhet. Endast den svenska tidens sista period, det nordiska krigets tid, synes i detta hänseende erbjuda större intresse.

Stort intresse har man ägnat åt den ekonomiska och handelspolitiska historien. Bland hithörande arbeten må uppmärksamheten i första rummet fästas på en doktorsavhandling författad av ledaren för Statliga Centralarkivet Otto Liiv, *Die wirtschaftliche Lage des estnischen Gebietes am Ausgang des XVII Jahrhunderts. I. Allgemeiner Überblick, Getreideproduktion und Getreidehandel*, Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft XXVII, Tartu 1935, XLII + 336 s. I detta arbete framlägger författaren resultatet av en längre tids grundliga under-

sökningar angående de ekonomiska förhållandena vid slutet av den svenska tiden. En rad intressanta slutsatser angående hit-hörande problem framstå som facit av hans forskningar. Inledningsvis ger han en översikt över Estlands administration under denna period. Framför allt uppehåller författaren sig vid landets ekonomiska organisation och förvaltningssystem, klarlägger frågan om jordbeskattningen samt redogör för herrgårdarnas, bondgårdarnas och kungsgårdarnas skötsel, för statens ekonomiska politik, städernas förvaltning o. s. v. Med stöd av källmaterial visar författaren på ett övertygande sätt, att spannmålsproduktionen och handeln med spannmål spelade den största rollen inom Estlands näringsliv. Författaren har också ägnat särskild uppmärksamhet åt spannmålsproduktionen. Först har han behandlat de stora spannmålsproducenterna — herrgårdarna — därpå följer en översikt över bondehushållningen, och till slut redogör han för sambandet mellan dessa båda. Författaren behandlar ingående de olika städernas — särskilt Tallinns — andel i spannmålshandeln. Likaså redogör han för spannmålshandeln utanför städernas områden, för den svenska regeringens tullpolitik och det inflytande, som dess monopoliserande av spannmålsexporten hade på spannmålshandeln i Estland. Han ger även en god översikt av den stora hungersnöden i slutet av 1600-talet och dess ekonomiska betydelse.

Med stöd av ett rikhaltigt arkivmaterial och en omfattande litteratur har författaren kunnat utreda en rad betydelsefulla problem. Han berör herrgårdarnas och bondgårdarnas uppkomst, lämnar uppgifter angående storleken av odlade och ouppodlade områden samt svedjeland och redogör för herrgårdarnas och bondgårdarnas andelar i spannmålsexporten, varvid författaren övertygande visar, att bondgårdarna spelade en större roll än herrgårdarna. Särskilt ingående har författaren skildrat omfattningen av Tallinns export. Arbetet berör även i väsentlig mån svenska historiska problem. Estland var ju en del av det svenska riket och mottog därifrån, vad det ekonomiska livet angår, betydande impulser. Även den svenska byråkratiska apparaten hade ett visst inflytande på estniska förhållanden. Särskilt framträdande är detta vid periodens slut i samband med Karl XI:s reduktion.

Författaren kommer inom kort under titeln *Suur näljaaeg Eestis 1695—1697 — Die grosse Hungersnot in Estland 1695—*



—1697, Ajaloo Arhiiv III, Tartu [1938] att publicera ett urval av det material, som rör den stora hungersnöden. Detta urval är gjort så, att bilden ej får bli ensidig. Det som är typiskt och genomsnittligt framlägges. Man får sålunda här i dokumentarisk belysning en synnerligen god överblick av läget i landet under dessa svåra år. För de samtidiga nödåren i rikets övriga delar finnes ingen jämförlig undersökning.

Publiceringen av dokumenten föregås av en bred vetenskaplig inledning, som i detalj behandlar den stora hungersnöden i Estland i samband med alla spörsmål, som dyka upp vid utforskandet av denna tid. I arbetet ges framför allt en översikt av hungersnödens orsaker i allmänhet så väl som i enstaka landskap, av den svenska regeringens icke tillfyllestgörande understödspolitik och av godsägarnas och arrendatorernas svåra läge, vilket allt åstadkom, att folket denna hårda tid överlämnades åt ödets försyn. Liiv ingår vidare på förhållandena i städerna och deras hjälpaktioner för de hungrande hopar, som samlat sig där. Han skildrar förfallstecken inom rättssamhället, oron bland befolkningen, dödlighetens storlek och landskapens avfolkning, fenomen, som stå i samband därmed, allmänna följd-företeelser och vad folktraditionen har att förmäla.

Den svenska regeringens försök att ingripa i vårt lands agrara förhållanden skildras av H. Sepp i uppsatsen *Zur Frage der Beschaffung von Arbeitskräften zur Zeit der Schollenpflichtigkeit*, i Öpetatud Eesti Selts' (= Gelehrte Estnische Gesellschaft) jubileumsskrift, Liber saecularis, Tartu 1938, s. 664—679. Författaren behandlar bristen på arbetskraft i Estland och redogör därvid för förhållandena under den svenska tiden. I den svenska agrarlagstiftningen hade man även beaktat frågan om arbetskraftens maximala utnyttjande. Man fordrade, att vid de gårdar, som hade för mycket folk, överskottet skulle användas dels till att bryta ny bygd, dels till att komplettera arbetskraften vid de gårdar, som voro mindre väl rustade i detta hänseende. En översikt i stora drag av agrarförhållandena i vårt land under den svenska tiden ger J. Uluots i *Grundzüge der Agrargeschichte Estlands*, Tartu 1935, s. 91—98. Översikten baserar sig på tryckta källor.

En översikt över hela det ekonomiska livet under svensktiden ger O. Liiv i det av honom författade avsnittet av *Eesti majanduslugu* (Estlands ekonomiska historia) I, redaktörer: H. Sepp,

O. Liiv, J. Vasar, medarbetare: E. Blumfeldt, O. Liiv, H. Moora, H. Sepp, E. Tender, J. Vasar, Tartu 1937, 548 s. Vid behandlingen av den svenska tiden uppehåller författaren sig särskilt vid den svenska regeringens reformer på det agrara området och vid dess lagstiftning till böndernas skydd. Längre fram skärskådar författaren regeringens med stor intensitet bedrivna men inkonsekventa handelspolitik och finner, att staten här gick till verket med stor energi och initiativrikedom, men att resultaten icke på långt när motsvarade förväntningarna.

I samma arbete (s. 501—542) finner man även E. Tender, *Müntide ja mõõtude areng Eestis* (Mynt och mått i Estland), vari gives en översikt av förhållandena på detta område under svensk-tiden.

Intressant är också O. Liivs uppsats *The aspect of the Estonian landscape at the end of the 17th century based on the maps of the Swedish times in the Central state archives*, i *Liber saecularis*, s. 370—383. Författaren visar här, hur man med tillhjälp av de svenska lantmätarnas kartor kan bilda sig en trovärdig föreställning om det estniska landskapet för ungefär 250 år sedan och av hela bebyggelsen.

Ett speciellare ämne upptar E. Blumfeldt till behandling i sin uppsats *Põhja-Eesti pastorite majanduslikust seisundist XVII sajandi lõpul* (Prästernas ekonomiska ställning i Nordestland vid slutet av 1600-talet), Ajalooline ajakiri XVI (Tartu 1937), s. 23—33. I den innehållsrika uppsatsen uppräknar författaren lantprästernas inkomstkällor och ger med ur dokumenten hämtade exempel en bild av deras situation, deras förhållande till bönderna o. s. v. Författaren kommer till den uppfattningen, att prästernas inkomster, ehuru i många fall blygsamma, likväl vanligen voro fullt tillräckliga. Prästernas eviga klagomål, att deras inkomster icke förslogo, kunna endast ha varit berättigade vid slutet av århundradet, under missväxt- och nödåren, då blott en del av de dem tillkommande skatterna och avgifterna erlades.

Nya uppgifter om den man, som verkställde 1601 års jordrevision i Balticum, framlägger A. Korhonen i uppsatsen *Michel Jordan*, Ajalooline ajakiri XIV (1935), s. 97—118. Vi ha nu möjlighet att bättre än förut bilda oss en riktig uppfattning om denna revision. Författaren har i arkiv funnit meddelanden av revisionens verkställare, vilka innehålla intressanta uppgifter



såväl om revisorn som om revisionen. Det har sålunda lyckats författaren att identifiera den man, som verkställde revisionen och som hittills varit okänd. Denne visar sig vad Livland beträffar vara borgmästaren i Viljandi (Fellin) Michel Jordan. Jordan härstammade från Pommern och gifte sig i Viljandi med en förmögen borgmästardotter. Han var, såsom framgår av dokument från omkring 1601, en tämligen välbärgad man. När hertig Karl år 1600 trängde in i Livland, övergick Jordan till svenskarna. Han fick i uppdrag att bl. a. verkställa jordrevisionen, vilket han också gjorde. På grund av de oroliga tiderna och delvis även genom eget förvållande fick Jordan inte på länge ut sin lön för det arbete han utförde. Han förlorade även en stor del av sin egen jord, då polackerna segerrikt trängde in i landet. Efter upprepade påminnelser fick Jordan till slut en förläning i Finland, vilken gick i arv till hans barn. Ur svenska regeringens synpunkt var Jordan en lämplig man för det uppdrag han fick, ehuru hans bristande språkkunskaper ibland lade hinder i vägen. Dokumenten visa likaledes, att logik och tankeklarhet ej voro hans starka sida. Intet av de båda exemplaren av revisionsboken är skrivet av Jordans hand. Rättelserna äro emellertid till stor del utförda av honom. I slutet av uppsatsen äro flera intressanta böneskrifter från Jordan till hertig Karl och Axel Oxenstierna återgivna.

En av de intressantaste gestalterna inom det tidigare 1600-talets ekonomiska historia i Baltikum har nu gjorts till föremål för en på långvarigt arkivarbete byggande framställning av Elisabet von Rosen, *Bogislaus Rosen aus Pommern 1572—1658. Stammvater des estländischen Geschlechts der „weisen“ Rosen*. Tartu 1938. XXVIII + 630 s. Arbetet har sitt värde såsom en detaljrik materialsamling till kännedomen om den tidigare svensktiden. Verkets syntetiska sammanfattningar och överblickar äro mindre givande.

Handelns och industriens historia har huvudsakligen behandlats i samband med de olika städerna. En allmän översikt lämnar A. Soom i *Tööstusest Eesti linnades XVII sajandi esimesel poolel* (Industrien i de estniska städerna under 1600-talets förre hälft), publicerad i tidskriften *Linnad ja alevid* X (1937), s. 4—10. Från samme författare härrör en intressant uppsats *Linnade võitlus maakaubanduse vastu Eestis ja Ingerimaal XVII sajandi esimesel poolel* (Städernas kamp mot lanthandeln

i Estland och Ingermanland under 1600-talets förra hälft), Ajalooline ajakiri XVI (1937), s. 57—72. Städerna i Estland ha alltifrån medeltiden strävat efter monopol på den in- och utländska handeln. Under Gustaf II Adolfs tid uppnådde de också, att all lanthandel förbjöds. Men med den tidens kommunikationsförhållanden var det icke möjligt att vaka över att förbudet icke överträdde. Lantbefolkningen försökte på alla sätt kringgå lagen. Man exporterade varorna i sina egna båtar, ofta bytte man ut dem mot fisk till finnarna på andra sidan Finska viken eller sålde dem till ryska eller kringvandrande utländska köpmän. Ännu svårare var det att tillse, att lantbefolkningen enligt lagens föreskrift köpte hantverksprodukter i städerna. Vid den tiden tillverkades ju så gott som alla bruks-föremål för hand i hemmen. I varje fall uppstod det på landet en stark opposition mot städerna. Adeln förmådde snart tillkämpa sig handelsrättigheter, och bland bönderna florerade smyghandeln.

Om det estniska postväsendet och dess uppkomst skriver J. Bleyer, *Postiajaloolisi katkendeid rootsi ajastust, seotud Eesti ja Liivimaaga* (Bilder ur postväsendets historia i Estland och Livland under den svenska tiden), Eesti-rootsi posti juubelialbum 1636—1936, Tallinn 1936, s. 29—75. Ehuru framställningen icke saknar formella brister (otillräckliga källhänvisningar, osystematisk uppbyggnad), framlägges dock här ett värdefullt kulturhistoriskt material. Utom en allmän översikt över postväsendets historia upptar arbetet även en undersökning av en del specialfrågor, t. ex. postvägarna till lands och sjöss, sättet för brevens befordrande, biografiska upplysningar om postmästarna, deras ekonomiska ställning och bildningsnivå, de första tidningarna o. s. v. Ett bidrag till Tallinns historia ger beskrivningen av postförbindelserna mellan Porkala och Tallinn samt tvisten mellan Tallinns siste postmästare under svensktiden Jonas Liunggren och stadens råd år 1708.

I uppsatsen *Statistilisi lisandeid Tallinna kaubaliiklusele ja meresõiduajaloole aa. 1609—1629* (Statistiska bidrag till Tallinns handels- och sjöfartshistoria under åren 1609—1629), Ajalooline Ajakiri XIV (1935), s. 1—18, 49—63, framlägger E. Blumfeldt en på rikhaltigt arkivmaterial grundad undersökning av Tallinns handel under loppet av några år. Här redogöres för staden Tallinns försök att återerövra och behålla sitt monopol på handeln med Ryssland, varvid den särskilt bemödade sig om att tränga



undan sin konkurrent Narva. I det tullfördrag, som trädde i kraft år 1623, fick Tallinn också så gott som ensamrätt till handeln med Ryssland. Till följd av detta fördrag ökades Tallinns handel märkbart (dock icke i den utsträckning, som man hade hoppats), men i de övriga livländska och de nordtyska städerna åstadkom fördraget stort missnöje. 1629 stadfästes fördraget ej vidare av konung Gustaf Adolf.

Författaren analyserar i detalj Tallinns handel under den tid, fördraget gällde. Han framlägger statistiska uppgifter angående de skepp, som anlöpa och löpa ut ur hamnen och deras last, om de varor, som passera Tallinns hamn, samt om tullintäkterna. O. L i i v fäster i uppsatsen *Der wirtschaftliche Niedergang Tallinns im Jahre 1697*, Sitzungsberichte d. Gel. Estn. Gesellschaft 1932 (Tartu 1933), s. 207—244, uppmärksamheten på det ekonomiska tillståndet i Tallinn vid den svenska tidens slut.

Tallinns historia behandlas även i följande arbeten: R. K e n k m a a, *Paberitööstuse tekkimisest Tallinnas, eriti selle uuesti asutamisest möödunud sajandil* (Pappersindustriens uppkomst i Tallinn, med särskild hänsyn till dess nygrundande under förra århundradet), Vana Tallinn I, Tallinn 1936, s. 28—46; J. V a s a r, *Tsunftidena organiseeritud Tallinna tööstuse arengust 1561—1660* (Utvecklingen av Tallinns i skrän organiserade hantverk 1561—1660), Korp. Sakala 1909—1934, Tartu 1934, s. 141—156; A. M a r g u s *Kanuti gildi arhiiv — Archiv der St. Kanutigilde*, Tallinna Linnaarhiivi katalog IV, Tallinn 1938, LXXXIV + 144 s. + 8 tavlor. Som inledning till katalogen lämnar utgivaren en uttömmande översikt över denna i Tallinn så betydelsefulla organisations historia.

Även staden Narvas ekonomiska historia har intresserat forskarna. Ett bidrag till denna är A. S o o m s innehållsrika uppsats *Merkantilistlikkude põhimõtete rakendamise esimesi näiteid Narvas* (De första exemplen på de merkantilistiska principernas tillämpning i Narva), Ajalooline Ajakiri XV (1936), s. 97—115. Merkantilismens principer tillämpades för första gången målmedvetet under Gustaf II Adolfs tid, men man kom den gången inte längre än till ansatsen. Drottning Kristinas förmyndarregering gick mera energiskt till verket. Främst bland dess merkantilistiska strävanden stå försöken att på livsmedelproduktionens område genomföra en ändamålsenlig arbetsfördelning. In-

vånarna i staden gjorde energiskt motstånd mot regeringens strävanden, och de olika yrkesgrenarna utvecklade sig trots allt efter sina egna linjer och icke alldeles i enlighet med regeringens föreskrifter. En annan betydelsefull åtgärd var regeringens försök att uppdelade handeln efter olika varuslag. Även detta experiment bemöttes med envist motstånd från invånarnas sida. Fördelningen genomfördes likväl, ehuru betydligt mindre radikalt än man från början tänkt sig.

Bland arbeten av lokalhistoriskt intresse märkes E. T e n d e r, *Die Streitigkeiten der Familie Stiernhielm mit der Stadt Tartu*, Sitzungsberichte d. Gelehrt. Estn. Gesellschaft 1934 (Tartu 1936), s. 299—338. Uppsatsen redogör för en process angående jordegendomen, som Tartu stad förde mot familjen Stiernhielm. *Das Bürgerbuch von Pernau I. 1615—1797*, Tartu 1936, 96 s., utgiven av H. L a a k m a n n berör även den svenska tiden. Publikationen är ett viktigt bidrag till Pärnu stads historia, särskilt vad beträffar dess invånarantal och befolkningens nationalitet och ursprung. E. B l u m f e l d t har i Ajalooline Ajakiri XV (1936), s. 153—163 publicerat en undersökning angående den svenska bosättningen på Ösel, *Rootsilisest asustusest Saaremaal*. Med stöd av nyfunnet arkivmaterial redogör författaren för uppkomsten av den svenska bosättningen på Ösel och försöker följa varje enskild familjs eller grupps bosättning på ön. En uttömmande översikt av det ryska Narva ger A. S o o m i undersökningen *Ivangorod als selbständige Stadt 1617—1649*, Sitz. ber. d. Gel. Estn. Gesellschaft 1935 (Tartu 1937), s. 215—316.

Tämligen stort intresse har ägnats bildnings- och kulturhistorien under den svenska tiden. Bland uppsatser av mera översiktlig karaktär må nämnas O. L i i v, *Eesti kultuuriline ilme Rootsi aja lõpul* (Estlands kulturella liv vid svensktidens slut), Sõdur XVII (Tallinn 1935), s. 654—662. Här skildras de ekonomiska och kulturella förhållandena i landet och klargöres anledningen till att traditionen om den "goda svenska tiden" uppstod under den ryska tiden. I uppsatsen *Eestlus Tallinnas Rootsi aja lõpul* (Det estniska elementet i Tallinn vid slutet av svensktiden), Ajalooline Ajakiri XV (1936), s. 19—24, redogör samme författare för esternas roll i stadens historia och drar slutsatser angående deras ekonomiska och kulturella nivå.

Av stort intresse är O. L i i v s undersökning *Lisandeid Eesti rahvakooli ajaloo 17. sajandi lõpul* (Bidrag till den estniska



folkskolans historia vid 1600-talets slut), Eesti kirjandus XXVIII (1934), s. 219—233, 241—259, 311—331. Författaren låter oss här stifta bekantskap med den estniska folkskolans första bekymmersamma år. Vi se hur konsistoriet och prästerskapet i Estland, understödda av den svenska regeringen, strävade efter att upprätta en allmän folkskola, och huru de t. o. m. synas ha sökt införa skoltvång, samt huru dessa strävanden hindrades av den härvarande adelns ligkiltighet och opposition, vilken blev särskilt skarp efter reduktionen. Likväl hade man vid svensk-tidens slut hunnit så långt, att nästan i varje socken fanns någon slags skola.

Men den tidens kulturella liv inskränkte sig inte endast till grundandet av skolor och tillsättandet av skollärare. Även i de socknar, där skolor ännu icke funnos, var befolkningen ofta läskunnig. Här försökte prästerna med klockarnas hjälp lära församlingsborna läsa. Det fanns också en del rika bönder, som skickade sina barn till skolorna i städerna. Dessa blevo sedan byskollärare, vilka delade med sig av sin läskunnighet till andra. Läskunnigheten bidrog i hög grad till att höja folkets religiösa och kulturella nivå, och den estniske bonden blev mera medveten om sin ekonomiska och rättsliga ställning.

Författaren redogör vidare för skolförhållandena i de olika städerna och socknarna. Han låter oss följa de olika skolornas utvecklingshistoria, varvid vi ur alla de uppgifter som lämnas, hur små och torra de än ibland äro, kunna utläsa, vilka stridigheter och ansträngningar även det minsta framsteg kostade. Trots adelns motstånd och den ligkiltighet, som var tillfinnandes hos en del av befolkningen, uppnåddes under den svenska tiden större resultat på skolväsendets område än under den ryska regimen på 1700-talet.

Skolväsendet avhandlas även i F. P u k s o o s uppsats *Kooli tüüpe Eesti linnades rootsi ajal* (Skoltyper i de estniska städerna under den svenska tiden), Korp. Sakala 1909—1934, (Tartu 1934). Med stöd av arkivmaterial och tryckta källor korrigerar författaren några avvikande synpunkter på området i fråga och ger en rad snabba bilder av skolornas utformning i Tartu, Tallinn, Narva o. s. v. Författaren betonar stadsskolornas betydelse även för den estniska befolkningen och belyser sina påståenden med intressanta exempel.

Skolväsendet beröres även i J. K ö p p, *Laiuse kihelkonna ajalugu* (Laiuse sockens historia), Tartu 1937, 712 s. Inom ramen för socknens historia ägnar författaren även den svenska tiden sin uppmärksamhet. Han berör de politiska händelser, som haft betydelse för Laiuse socken (det nordiska kriget m. m.). Huvudsakligen uppehåller han sig emellertid vid förhållandena på kyrkans och skolans område. Han skildrar så utförligt som materialet medger prästernas liv och verksamhet och ger en översikt av socknens bildningsnivå. Särskilt intressant är redogörelsen för de kulturella förhållandena i socknen, vilka belysas med en mängd exempel. En sammanfattning av den svensktiden behandlande delen av arbetet föreligger i Svio-Estonica 1937.

Skrivkunnigheten och det religiösa livet under svensktiden har även behandlats av O. Liiv i uppsatsen *Rootsi aja kirjaoskuse kaudne mõju rahva elus, eriti suhtumises kirikusse* (Skrivkunnighetens betydelse för folket under den svenska tiden med särskild hänsyn till det kyrkliga livet), Raamatu osa Eesti arengus, Tartu 1935, s. 41—51. Författaren analyserar här det livliga religiösa intresset på landsbygden och de målmedvetna försök, som gjordes att än mer förbättra förhållandena.

En lustig episod ur 1600-talets kulturliv meddelar P. Wieselgren i *Tumult in Alt-Tartu, Eine Episode aus der Zeit der ersten schwedischen Hochschule*, Liber saecularis, s. 824—829. Författaren skildrar här den domstolsprocess, som hade sin upprinnelse i en tvist mellan Georg Stiernhielm och M. Savonius. Stiernhielm beröres också i A. Blancks uppsats *Some new facts regarding the Dorpat brawl of 1641*, Liber saecularis, s. 898—903. Ur en dåtida akademisk oration har Blanck hämtat material till belysning av studenternas inställning gentemot den tyska adeln. Studenternas organisation, nationernas uppkomst och utveckling avhandlas i G. v. Rauchs uppsats *Die Studenten-nationen an der schwedischen Universität Tartu (Dorpat)*, Liber saecularis, s. 571—588.

S. Erixon fäster uppmärksamheten på ett verk av R. Broocman, vilket bidrager till kännedomen om det estniska folkets kultur: *Eine alte Quelle für estnische Volkskultur*, Liber saecularis, s. 911—929. I all synnerhet är denna källa av värde för kunskapen om jordbrukets utveckling. A. Korhonen publicerar ett domstolsprotokoll från år 1637, som berör folk-



predikanten Lemboinen: *Ein religiöser Rechtsfall aus Ingermanland vom Jahre 1637*, Liber saecularis, s. 264—278.

I nära förbindelse med det kulturella livet står handeln med böcker. Därom skriver F. P u k s o o i uppsatsen *Raamatukauple-mise oludest Tallinnas XVII sajandi keskel* (Förhållandena på bokmarknaden i Tallinn vid mitten av 1600-talet), Ajalooline Ajakiri XVI (1937), s. 1—10. Samma ämne avhandlar författaren i uppsatsen *P. Tielman Hube, Buchhändler in Tallinn und Narva um die Mitte des XVII Jahrhunderts*, Liber saecularis, s. 510—528.

Om skaparen av det äldre estniska skriftspråket lämnar H. W e i s s nya uppgifter i uppsatsen *Beiträge zum Studiengang und zur Bibliographie Mag. Heinrich Stahls*, Liber saecularis s. 816—823.

I Acta et Commentationes universitatis Tartuensis B XL. 1937 har Dr. Kurt Schreinert offentliggjort de Lettland, Estland och Ryssland berörande delarna av en resebeskrivning, som han upptäckt i Preussische Staatsbibliothek och som författats av en i svensk tjänst anställd nürnbergare Hans Moritz Ayrmann, vilken deltog i en under Horns ledning stående ambassad till Moskva 1670 (*Hans Moritz Ayrmanns Reisen durch Livland und Russland in den Jahren 1666—1670*). Ehuru förf. synes ha haft en ej oviktig befattning inom intendenturen, har utgivaren från de svenska arkiven ej kunnat erhålla några upplysningar om hans person. Hans skildring, varav en Sverige och Finland berörande del snart på annat håll befordras till trycket av utgivaren, är livlig och rik på kulturhistoriska notiser.

Även Estlands konsthistoria under den svenska tiden har blivit föremål för undersökningar. Här må i främsta rummet nämnas S. K a r l i n g s arbete *Narva. Eine baugeschichtliche Untersuchung*. Tartu 1936, 384 s. I detta stora, rikt illustrerade verk finna vi bl. a. en uttömmande översikt av Narvas byggnadshistoria under den svenska tiden. Författaren har haft öppen blick för de stora sammanhangen och har även tagit hänsyn till de politiska och ekonomiska förhållandena. Han behandlar även den svenska regeringens byggnadslagstiftning och byggnadspolitik och de organisationer, som skapades efter år 1644 med uppgift att övervaka byggnadsverksamheten. Av undersökningen framgår, att Narva under 1600-talet var mycket mera svensk

än de övriga städerna i Estland och Livland, vilka alla hade en övervägande tyskbaltisk karaktär. Genom privilegier av år 1615 och följande år gjordes Narva till en svensk stad, där svensk rätt och svensk organisation härskade, ja. t. o. m. det svenska språket gavs en dominerande ställning. Narvas verkliga byggnadshistoria börjar med den svenska tiden. I samband med svenska regeringens ekonomiska planer utarbetades också storartade projekt med avseende på Narva. Man ville av staden skapa en stödjepunkt för handeln mellan Västeuropa och Ryssland och en ny huvudstad för de östra delarna av stormaktstidens svenska välde. Den svenska regeringen tvingade direkt eller indirekt Narvas borgerskap att uppföra ståtliga stenhus, och en rad svenska fortifikations-officerare med Erik Dahlberg i spetsen voro verksamma som arkitekter. Särskilt energiskt understödde regeringen uppförandet av offentliga byggnader såsom rådhuset och kyrkor. Stadens invånare, som utgjordes av tyskar, gjorde envist motstånd mot regeringens initiativ. Tack vare regeringens fasta hållning kom man dock så långt, att det stora flertalet nybyggnader i Narva utfördes i sten.

Med Narva sysselsätter sig även A. Soom i uppsatsen *Narva kindlustused fortifikatioonilisest seisukohast vaadetuna* (Narvas befästningar ur fortifikationssynpunkt), Södur XVI (1934), 783—787, 827—830, 877—880. Författaren skildrar här Narvas befästningars historia särskilt under den svenska tiden. Sedan Pontus De la Gardie år 1581 lyckats erövra Narva, började omedelbart arbetet på stadens befästande. Stadsmuren förstärktes, och man anlade ett system av bastejer. Under Gustaf II Adolfs tid började man bygga om bastejerna till bastioner. Men de förbättringar, vilka efterhand genomfördes, motsvarade ej de krav, som ställdes av fortifikationstekniken, vilken under 1600-talets senare hälft utvecklats med stor hastighet. Det gamla Narvas befästningar voro av det oregelbundna slag, vilket ansågs svagare än de regelbundna befästningssystemen. De partiella ombyggnaderna kunde icke råda bot på systemets brister. Narva stad växte också ut över befästningsverkens gränser. Det uppstod en förstad, som omgavs med jordvallar. Under Karl XI:s tid beslöt man att omgiva Narva med en vidsträckt, ny befästningsgördel. Befästningsverken utfördes efter ritningar av Erik Dahlberg. Dahlberg anslöt sig i huvudsak till franska och holländska förebilder, men använde på



flera punkter ett avvikande förfaringssätt, varför Narva kom att framstå som en självständig skapelse. Det nordiska krigets utbrott hindrade befästningsarbetenas fullbordande (man hann sålunda ej bygga alla bastionerna färdiga), men i övrigt voro befästningsverken fullkomligt moderna och skyddade staden på ett tillfredsställande sätt.

A. S o o m har även behandlat Narvas befästningar i uppsatsen *Narva laiendamine ja kindlustamine 17. sajandi keskel* (Narvas utbyggande och befästande vid mitten av 1600-talet), Södur XVII (1935), s. 1186—1195.

Lokalhistoriskt intresse har även E. T e n d e r s uppsats *Tartu raekojad Poola ja Rootsi ajal* (Tartu rådhus under den polska och den svenska tiden), publikationen *Tartu II* (Tartu 1936), s. 201—238. I samband med skildringen av rådhusbygget under den svenska tiden lämnar författaren intressanta upplysningar om stadens finanser, om tvisterna mellan rådet och borgerskapet, om förhållandet mellan staden och kronan m. m., vilket allt ger en god bild av tidsandan och levnadsförhållandena i Tartu vid slutet av 1600-talet. Samme författare redogör i uppsatsen *Tartu turg* (Tartu torg), *Tartu III* (1936), s. 207—212 + 1 plan för Tartu torgplatser och de byggnader, som omgävo desamma.

För Tallinns domkyrkas skiftesrika historia, speciellt dess ombyggnad efter 1684, redogör S. K a r l i n g i *Zur Baugeschichte der Domkirche zu Tallinn*, *Liber saecularis*, s. 237—248. Samme författare skildrar i den lilla skriften *Vormsö kyrka*, Haapsalu 1937, 19 s., förutom kyrkans byggnadshistoria även dess under den svenska tiden tillkomna inventarier.

Den politiska historien under den svenska tiden har varit föremål för mindre uppmärksamhet än levnadsförhållandena och kulturhistorien. Dock ha även på detta område utkommit en rad publikationer, som bidraga till vår kännedom om den svenska tiden i Estlands historia. I ett intressant försök till en sammanfattning av den svenska tidens betydelse i den estniska historien *Betydelsen av krigen under 1500-talets senare del för det estniska folkets bevarande*, Svio-Estonica 1935, jfr även *Rootsi aja mõjust Eesti ajaloole* (Svensktidens inflytande på Estlands historia), Södur XVIII (1936), s. 1061—1068, undersöker H. S e p p de förändringar, som periodens krig medförde för förhållandena i Estland, och analyserar deras betydelse för den

estniska historien. Bl. a. framhäver han den stora betydelsen av Stephan Bathorys strategi i kriget mot Ryssland. Samma frågor behandlar författaren i sin undersökning *Stephan Bathorys och Gustaf II Adolfs krigståg mot Pskov*, Svio-Estonica 1937, även tillgänglig på estniska under titeln *Stephan Bathory ja Gustaf Adolfi Pihkvavastased operatsioonisid*, Tartu 1937.

En del speciella problem från det svenska väldets första tid beröras i ett par uppsatser. Kulturhistoriskt intressanta uppgifter lämnar A. S ü v a l e p s arbete *Venelaste ähvardused Tallinnas 1565* (Ryssarnas hotelser i Tallinn 1565), Vana Tallinn II (Tallinn 1937), s. 41—46. Viktiga uppgifter om en estnisk fältherre i svensk tjänst innehåller samme författares undersökningar *Uusi andmeid Ivo Schenkenberchist ja tema vanemaist* (Nya uppgifter om Ivo Schenkenberch och hans föräldrar), Vana Tallinn I (Tallinn 1936), s. 87—97, samt *Ivo Schenkenberchi sünniajast* (Ivo Schenkenberchs födelseår), Vana Tallinn II (Tallinn 1937), s. 15—16. P. J o h a n s e n fäster i 16./26. *Märtsi tähtsusest Tallinna ajaloo*s (Betydelsen av 16/26 mars i Tallinns historia), Vana Tallinn I, s. 15—19, uppmärksamheten på stärkandet av den svenska makten i Tallinn efter upphörandet av 1577 års belägring. Hertig Karls strider i Estland ha berörts i N. L o o n e s föredrag *Eestimaa aadliikkude konspiratsioon Rootsi vastu 1604—1605* (Adelsmännens i Estland sammansvärjning mot Sverige 1604—1605), refererat i *Ajalooline Ajakiri XIII* (1934), s. 125—126. Då adelsmännen märkte, att kung Sigismund hade vapenlyckan med sig, började de smida ränker till förmån för Polen. Den svenska regeringen lyckades emellertid uppdaga sammansvärjningen, och, sedan oppositionen förlorat sina ledare, undertrycktes den snabbt.

I E. B l u m f e l d t s populärt hållna men vederhäftiga arbete *Gustav II Adolf "Lõvi Põhjamaalt"* (Gustav II Adolf "Lejonet från Norden"), Tartu 1936, 160 s., blir Gustav Adolfs tid i Estland och Livland föremål för undersökning. Arbetet, som är grundat på en ingående kännedom av tryckta och otryckta källor rörande detta skede, ger en god översikt av denna betydelsefulla period i vårt lands historia.

En översikt av det nordiska kriget finna vi i det under utgivning varande verket *Eesti rahva ajalugu* (Det estniska folkets historia), Tartu 1932 —, redigerat av J. Libe, A. Oinas, H. Sepp och J. Vasar. H. S e p p, vilken särskilt sysslat med det nordiska



kriget, ger en uttömmande översikt av det svenska väldets sammanbrott i Estland och Livland. Författaren sysselsätter sig som vanligt mestadels med vad som skedde bakom fronten, truppernas utrustning och sammansättning, och analyserar orsakerna till att de svenska styrkorna icke förmådde försvara landet mot ryssarna. Samme författare skildrar även slaget vid Narva i uppsatsen *Narva lahing a. 1700* (Slaget vid Narva år 1700), Södur XVII (1936), s. 1050—1054.

Den livländska adelns inställning till Sverige skildrar M. Tõldsepp i uppsatsen *Liivimaa rüütelkonna poliitiline meelusus a. 1700* (Det livländska ridderskapets politiska inställning år 1700), Ajalooline ajakiri XVII (1938), s. 69—86. Godsreduktionen hade väckt stark opposition mot Sverige bland den livländska adeln, ty regeringens politik hotade adelns ekonomiska oberoende och dess ståndsprivilegier. Vid det nordiska krigets utbrott tog adeln visserligen icke öppet parti för Sveriges fiender, men den vägrade att lämna sitt bistånd till landets försvar. Livlands generalguvernör Erik Dahlberg försökte medelst eftergifter göra den försonligare stämd, men han uppnådde icke några nämnvärda resultat. Under hela kriget bibehöll adeln sin fientliga hållning, glädde sig över de svenska nederlagen och över fiendens segrar.

O. Liiv har företagit en del specialundersökningar angående det nordiska kriget. Så analyserar han de ekonomiska förhållandena och befolkningens sinnesstämning i ett landskap före kriget i uppsatsen *Virumaa põhja sõja eel* (Virumaa inför det nordiska kriget), Södur XVIII (1936), s. 936—942. I uppsatserna *Eestlastest põhja sõjas ühe väeühiku raamides* (En estnisk truppavdelning i det nordiska kriget), Södur XVIII (1936), s. 1083—1088, och *Eesti ohvitserid põhja sõjas* (Estniska officerare i det nordiska kriget), Södur XX (1938), s. 67—71 undersöker författaren esternas andel i det nordiska kriget.

Även må här nämnas en arkivpublikation av stort intresse för alla, som syssla med den svenska tiden i Estlands historia, nämligen *Eestimaa rootsiaegse kindralkubernerii arhiivi kataloog* — *Katalog des Estländischen Generalgouverneursarchivs aus der schwedischen Zeit* I—II, Eesti Riigi Keskarhiivi toimetised nr. 3—4 (1:2), Tartu 1935—36, 526 s. I arbetets första del ger O. Liiv en kort översikt av de hittillsvarande forskningarna om svensktiden. A. Perandi redogör för den svenska guverne-

mentsstyrelsens uppgifter och funktion i Estland, och N. Loone skildrar generalguvernörsarkivets historia. Av denna intressanta och på nytt material rika undersökning lära vi känna arkivets hittillsvarande öden. Trots alla ansträngningar har det icke varit möjligt att sammanföra allt material, som ursprungligen hört till generalguvernörsarkivet. Verkets andra del innehåller en omfattande katalog (huvudsakligen utarbetad av N. Loone), som är av stort värde för var och en, som sysselsätter sig med motsvarande period av historien. Bidragen äro på tyska.

En annan värdefull arkivpublikation är *Eesti riigi keskarhiivi toimetised nr. 5*, Tartu 1937, vilken innehåller följande studier rörande den svenska tiden: N. Loone, *The archives of the Livonian nobility and Johann Reinhold Patkul, from 1694 to 1695*, s. 138—153, en innehållsrik skildring av Patkuls framfart som vårdare av det livländska ridderskapets arkivalier; A. Perandi, *The archives of the supreme land court of Estonia till 1710*, s. 121—137; H. Sepp, *Research into Estonian military history and the central state archives*, s. 100—111; H. Treial, *The Saaremaa noble's association*, s. 154—166; O. Vares, *The archives of the Viljandi and Pärnu country courts*, s. 181—188.

Nämnas kan även publikationen *Eesti ajalugu* (Estlands historia), som utgives av Eesti kirjanduse selts, (Tartu 1936 —) och av vilken tills dato två volymer föreligga i tryck. Det band, som behandlar den svenska tiden, utkommer inom kort. Verket vill ge en uttömmande översikt av vårt lands och vårt folks historia, byggd på resultatet av de nyaste forskningarna.

En översikt av den äldre litteraturen rörande den svenska tiden i Estlands historia erbjuder *Eesti ajaloo bibliograafia 1877—1917 — Bibliotheca Estoniae historica MDCCCLXXVII—MCMXVII* Tartu 1933 —, utgiven av E. Blumfeldt och N. Loone. Dess sista del utkommer under hösten 1938. Den litteratur, som utkommit under Estlands självständighetstid, upptages i *Jahresberichte der estnischen Philologie und Geschichte*. Under de senaste åren ha utkommit förteckningarna för åren 1930 och 1931, som även innehålla litteratur angående den svenska tiden.

Ett flertal undersökningar eller uppsatser till svensktidens historia ha även sett dagen i *Svio-Estonica*. De behöva ju här icke refereras utan ha blott omnämnts i ett par fall, då de blivit tillgängliga också på estniska.



## R E F E R A A T.

## Rootsi aeg eesti ajalookirjanduses 1934—1938.

Rootsi aeg on alati huvitanud eesti ajaloouurijaid ja viimasegi nelja aasta jooksul on selle ajastu kohta ilmunud rida uurimusi. Suurem osa viimasel ajal ilmunud töid tegeleb majanduslike ja kultuuriliste küsimustega, kuna poliitilisele ajaloole pööratakse vähem tähelepanu. Põhjalikku valgustust leiavad eriti majandusprobleemid rootsi aja lõpul, edasi puudutatakse küsimusi kaubandusajaloost ja kooli- ja kultuurielust rootsi ajal. Ka arhitektoonilised probleemid leiavad käsitlust, eriti Narva linna puhul. Poliitilisest ajaloost käsitletakse kõige enam Põhjasõda. Rootsi aja uurimist kergendavad mitmeti mainitud ajavahemikul ilmunud arhiivpublikatsioonid, millest erilist väljatõstmist väärrib Eestimaa Rootsiaegse Kindralkuberneri Arhiivi katalog.

Äratrükk „Akad. Rootsi-Eesti Seltsi aastaraamatust 1938.“  
Akadeemilise Rootsi-Eesti Seltsi väljaanne.

K. Mattieseni tr. o./ü., Tartu 1938.